

УДК 347.73

Б. А. Яськів

аспірант
Класичний приватний університет**РОЛЬ ТА МІСЦЕ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ У СИСТЕМІ ГРОШОВОГО ОБІГУ**

У статті розглянуто поняття “грошовий обіг” та його види, особливості функціонування платіжної системи, розробки грошово-кредитної політики, роль та функції Національного банку України в забезпеченні стабільності національної валюти та регулюванні безготівкових розрахунків, а також обсягу грошової маси, надається власне визначення грошової системи.

Ключові слова: грошовий обіг, переказ, гроші, фінансова діяльність, платіжна система, безготівкові розрахунки, банкноти, монети.

I. Вступ

Грошова система традиційно виступає основною конструкцією усього фінансового господарства й фінансової системи будь-якої держави. У сучасних умовах забезпечення соціально-економічного розвитку, який і виступає основною метою і функцією фінансової діяльності держави і територіальних громад, здійснюється виключно в грошовій формі. Тому саме ефективно й чітко функціонування грошової системи є запорукою і необхідною, хоча й не єдиною умовою ефективності бюджетної, податкової та кредитно-банківської політики будь-якої держави.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити безготівкові розрахунки як форму грошового обігу в Україні.

III. Результати

У вітчизняній юридичній науці до правових проблем організації та функціонування національно грошовою і платіжною систем, як і правовій природі грошей і грошового обігу традиційно не приділялося і не приділяється спеціальної уваги. Необхідно відмітити, що в дореволюційний період ці питання розглянуто в окремих працях В. А. Лебедева, І. І. Янжула, І. Х. Озерова, М. М. Туган-Барановського і С. І. Іловайського (але тільки в частині готівкового грошового обігу, монетної справи і паперових грошей). При цьому їх дослідження хоч і проводили в межах єдиної фінансової науки, носили яскраво виражений економічний характер. У сучасний період ці питання досліджують Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Т. А. Латковська, А. О. Монаєнко, О. П. Орлюк, Н. Ю. Пришва та ін.

У деяких інших роботах по фінансовому праву або єдиній фінансовій науці дореволюційного періоду проблему правової природи грошей не розглянуто, але проблему грошей і грошового обігу досліджено з іншими питаннями. При цьому необхідно вра-

ховувати, що в дореволюційній науці не було строгого поділу між правом і економікою у сфері фінансів, а терміни “фінансова наука” і “фінансове право” розуміли і використовували як синоніми. Крім того, не було єдиного погляду і на питання про те, які відносини слід визнавати фінансовими. Як пише В. А. Лебедев, “більшість авторів не зовсім сходяться у визначенні складових частин фінансової науки” [4, с. 70]. Більше того, до предмета фінансової науки в цей період, як правило, відносять не власне грошоворозподільні, а похідні від них відносини.

У дореволюційний період у юридичних роботах з фінансового права безготівковий грошовий обіг і безготівкові розрахунки практично не досліджували. Водночас наявні праці зачіпали лише економічні аспекти грошового обігу, а роль і потенціал безготівкових розрахунків явно недооцінено. Поясненням цій обставині виступають суто об’єктивні причини і, насамперед, нерозвиненість вітчизняної банківської і платіжної системи.

Як відзначено багатьма зарубіжними дослідниками, система безготівкових розрахунків складалася тільки з розвитком банківської системи [7, с. 16]. Банки приймали депозити й відкривали рахунки організаціям і приватним особам. Це дало змогу здійснювати платежі не лише шляхом передачі готівки, а й за допомогою переказу депозитних залишків з одного рахунку на інший. Згодом функції емісійних центрів з випуску в обіг банкнотів і монет були зосереджені у держави в особі центральних банків. Крім того на центральні банки держави поклали функції з контролю і регулювання грошового обігу і обсягів кредитних ресурсів [5, с. 23].

Таким чином, при дослідженні безготівкових розрахунків як однієї з найважливіших форм грошового обігу необхідно враховувати, що існуюча нині в Україні платіжна система є продуктом тривалої історичної ево-

люції. Фінансові системи різних країн істотно відрізняються в рівнях економічного й політичного розвитку цих держав, особливостями чинного фінансового законодавства, звичаями ділового обороту тощо. Проте загальним є постійне прагнення до вдосконалення платіжної системи і підвищення ефективності регулювання грошового обігу.

Ще в радянський період питання правового регулювання безготівкового грошового обігу і безготівкових розрахунків віднесено більшістю фінансистів до предмета правового регулювання фінансового права [8, с. 412].

Показово, що така позиція переважає і в сучасній фінансово-правовій науці [9, с. 29]. Наприклад, О. Ю. Грачева та Е. Д. Соколова вказують, що суспільні відносини, що складаються в процесі грошового обігу, регулюються правом і, насамперед, фінансовим. Розрахункові відносини можуть регламентуватися і нормами різних галузей права, насамперед, нормами цивільного права, які у своїй сукупності утворюють комплексний інститут права [10, с. 245]. Як правило, це обґрунтовано тим, що “державні фінанси пов’язані з грошовою системою, яка більшою чи меншою мірою управляється державою, тоді як ця ж грошова система не залежить від волі приватного власника, що розпоряджається своїми фінансами” [2, с. 42].

Крім того безготівковий грошовий обіг регулюється й іншими галузями права. Наприклад, правові основи розрахунків встановлюють не лише положеннями фінансового, цивільного права, а й нормами адміністративного права і кримінального права. Зокрема, адміністративне право регулює відносини, пов’язані з притягненням до відповідальності за здійснення адміністративних правопорушень у сфері грошового обігу, грошової системи. Норми кримінального права передбачають заходи кримінальної відповідальності за скоєння таких злочинів, як виготовлення або збут підробних грошей або цінних паперів і виготовлення або збут підробних кредитних або розрахункових карт та інших платіжних документів. Основою грошової і платіжної систем країни є положення конституційного права.

Академік НАПрН України, професор Л. К. Воронова зазначає, що безготівкові розрахунки – це грошові розрахунки, які здійснюються шляхом записів за рахунками в банках, коли гроші списуються банками з рахунку платника і зараховуються на рахунок одержувача [1, с. 398].

При цьому відмітимо, що автори усіх наявних підручників і навчальних посібників з фінансового права включають в особливу частину фінансового права розділ або главу, присвячену правовому регулюванню без-

готівкового грошового обігу і безготівкових розрахунків. Водночас, як зауважує М. В. Карасьова, наука фінансового права, на відміну від науки цивільного права за радянський і пострадянський періоди так і не знайшла часу звернутися до проблеми правової природи грошей. У доктрині фінансового права монографічних досліджень з цієї проблематики немає, окрім робіт Є. О. Алісова [3, с. 126].

Є. О. Алісов стверджує, що фінансово-правовий інститут грошового обігу об’єктивно не можна відділити від галузі фінансового права через: 1) зумовленість утворення фінансово-правового інституту фінансовими інтересами держави й суспільства, що знаходять свій прояв у суспільних відносинах, які становлять предмет регулювання галузі фінансового права й поза реалізацією яких він утрачає всілякий сенс; 2) використання для регулювання суспільних відносин, які становлять предмет розглядуваного інституту фінансово-правового методу; 3) системне поєднання суспільних відносин, які становлять предмети правового регулювання окремих фінансово-правових інститутів, фінансово-правового методу регулювання, цілей та принципів такого регулювання утворює та впроваджує цілісний правовий режим фінансових відносин [11, с. 456].

Таким чином, сучасна фінансово-правова наука розглядає грошовий обіг як важливий елемент грошової або платіжної системи держави. Ефективний розвиток економіки країни багато в чому визначається станом грошового обігу, стабільним функціонуванням грошової системи. Грошовий обіг пронизує собою всю фінансову систему.

Під грошовою системою, як правило, розуміють установлення грошового обігу, закріплене в законодавчому порядку, або всю сукупність грошових знаків, що є в обігу на території держави. Нормативно-правовою основою грошового обігу в Україні виступають положення Конституції України, Закону України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” від 5 квітня 2001 р. № 2346-III, Цивільного кодексу України, Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 16.08.2006 р. № 320 та інших нормативно-правових актів. Нині створена грошова система, що включає офіційну грошову одиницю, емісію готівки, організацію готівкового грошового обігу. Згідно із ст. 32 Закону України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 р. № 679-XIV, грошовою одиницею України є гривня, що дорівнює 100 копійкам. Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються.

Згідно із ст. 34 Закону України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 р. № 679-XIV виключне право введення в обіг (емісія) гривні і розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку. Готівка знаходиться в обігу у вигляді грошових знаків – банкнот (паперових) і монет (металевих). Загальна сума введених в обіг банкнот і монет зазначається в рахунках Національного банку як його пасив. Банкноти і монети є безумовними зобов’язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами.

Таким чином, регулювання грошового обігу є завданням НБУ. Так, у ст. 6 Закону України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 р. № 679-XIV вказано, що відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Національний банк у межах своїх повноважень сприяє стабільності банківської системи.

Відповідно до ст. 7 вищенаведеного Закону Національний банк виконує інші функції:

1) відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;

2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг;

3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;

4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

5) організує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

6) регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками тощо.

Розрізняють грошовий обіг двох видів: готівковий і безготівковий. У процентному співвідношенні готівково-грошовий обіг менший, ніж безготівковий, і обслуговує, переважно, отримання і витрачання грошових доходів населення, а також частину платежів підприємств і організацій. Емісію готівки (банкнотів і монети), організацію їх обігу і вилучення із обігу на території України здійснює виключно Національний банк України.

Правила організації безготівкового грошового обігу на території України затверджені Законом України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” від 5 квітня

2001 р. № 2346-III. Так, відповідно до ст. 3 цього Закону, кошти існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або у безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках). Грошові знаки випускають у формі банкнот і монет, що мають зазначену на них номінальну вартість. Гривня як грошова одиниця України (гривня) є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними та юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків.

Крім того, термін “платіжна система” використовують у законодавстві більшості зарубіжних країн для позначення сукупності інструментів і методів, передбачених у національній економіці для переказу грошей, здійснення розрахунків і врегулювання боргових зобов’язань між учасниками економічного обігу. Згідно із зарубіжною фінансовою доктриною платіжна система включає такі компоненти: інститути, що надають послуги із здійснення грошових трансфертів і погашення боргових зобов’язань (кредитно-фінансові установи); форми готівкових і безготівкових розрахунків; фінансові інструменти і комунікаційні системи, що забезпечують перекази грошей між учасниками системи розрахунків; нормативно-правову базу здійснення грошових розрахунків.

Член-кореспондент НАПрН України, професор О. П. Орлюк зазначає, що платіжна система – це набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких з інституційними й організаційними правилами та процедурами, що регламентують використання цих інструментів та механізмів, забезпечує грошовий обіг [6, с. 658].

У межах платіжної системи і відбувається грошовий обіг, тобто рух готівкової і безготівкової грошової маси. Таким чином, у процесі функціонування платіжної здійснюють розрахунки у двох формах: у вигляді готівкового грошового обігу і безготівкового грошового обігу.

Отже, при обігу готівки, тобто грошових знаків (банкнотів і монет) засобом платежу є реальні грошові знаки, що передаються одним суб’єктом іншому за товари, роботи і послуги або в інших передбачених законодавством випадках (наприклад, штрафи). При безготівковому грошовому обігу відбувається списання певної грошової суми з рахунку одного суб’єкта в кредитній організації і зарахування її на рахунок іншого суб’єкта в цій же або іншій кредитній організації, або в іншій формі, при якій готівкові грошові знаки як засіб платежу відсутні. Право вибирати форму розрахунків, належить зацікавленим підприємствам, устано-

вам, іншим організаціям, громадянам. Тільки у спеціально передбачених законодавством України випадках форма розрахунків має бути чітко визначеною. Це, наприклад, виплата заробітної плати, стипендій і пенсій, що здійснюється в готівковій формі.

Крім того, підкреслюючи щонайтісніший зв'язок обігу готівкових і безготівкових грошей, чинне законодавство України оперує категорією "грошова маса". При цьому під грошовою масою можуть розумітися усі грошові знаки, що є в обігу; грошові кошти на рахунках і у вкладах юридичних осіб і громадян; інші безумовні грошові зобов'язання банків. Інші автори визначають грошову масу як сукупність грошових знаків, що є в обігу, грошових коштів на рахунках і у вкладах організацій і фізичних осіб, безумовні грошові зобов'язання кредитних організацій, і вказують, що регулювання грошового обігу може здійснюватися за допомогою таких інструментів: емісії готівки; застосування інструментів і прийомів грошово-кредитної політики.

При цьому під грошово-кредитною політикою України слід розуміти комплекс заходів державного впливу, прийомів і інструментів, що спрямовують і використовують для підвищення ефективності державного управління у сфері грошового обігу і розрахунків. Згідно із ст. 1 Закону України "Про Національний банк України" від 20 травня 1999 р. № 679-XIV, грошово-кредитна політика – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених цим Законом засобів та методів.

Так, Рада Національного банку України щорічно розробляє Основні засади грошово-кредитної політики, публікує їх в офіційних виданнях та подає щорічно до 15 вересня до Верховної Ради України для інформування, вносить рекомендації Кабінету Міністрів України щодо впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України.

Відповідно до ст. 14 Закону України "Про Національний банк України" від 20 травня 1999 р. № 679-XIV Правління Національного банку, згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики, через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій.

Відповідно до ст. 24 вказаного Закону при розробленні Основних засад грошово-кредитної політики використовують макроекономічні показники, розраховані Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до ст. 25 цього ж Закону основними економічними засобами і методами

грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- 8) зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- 9) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Національний банк має право надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

Таким чином, грошовий обіг є рухом грошей у готівковій і безготівковій формах, що обслуговує кругообіг товарів, а також нетоварні платежі й розрахунки. Процес безперервного руху грошей у готівковій і безготівковій формах власне і становить грошовий обіг.

Грошовий обіг відображає спрямовані потоки грошей між НБУ та іншими кредитними організаціями; самими кредитними організаціями; кредитними організаціями та іншими організаціями; банками і фізичними особами; підприємствами і фізичними особами; банками і іншими інститутами фінансової системи; фінансовими інститутами і фізичними особами. Головне завдання правового регулювання грошового обігу полягає в підтримці правильного співвідношення між доходами населення в грошовій формі і вартістю товарів і платних послуг, пропонованих на внутрішньому ринку, оскільки саме в цьому випадку в обігу є достатня, необхідна кількість грошей, у чому й зацікавлена держава.

Одним з видів грошового обігу таким чином виступає безготівковий грошовий обіг. Безготівковий грошовий обіг полягає у списанні певної грошової суми з рахунку одного суб'єкта в кредитній організації і зарахуванні її на рахунок іншого суб'єкта в цій або іншій кредитній організації або в іншій формі, при якій готівкові грошові знаки як засіб платежу відсутні. Тому, на нашу думку, сучасний безготівковий обіг в Україні організовано за такими принципами: підприємства усіх форм власності зобов'язані зберігати свої кошти на рахунках у банках; основна частина без-

готівкових розрахунків повинна здійснюватися через банк; вимога платежу повинна виставлятися або перед відвантаженням товарів (виконанням робіт, наданням послуг) або після цього.

IV. Висновки

Отже, проведене дослідження ролі й місця безготівкових розрахунків у системі грошового обігу дає змогу стверджувати про те, що до предмета фінансового права мають належати суспільні відносини, що охороняються державою, у сфері організації і забезпечення ефективного здійснення готівкового й безготівкового грошового обігу, що формуються у процесі функціонування грошової системи України, які є соціально значущим зв'язком суб'єктів за допомогою прав і обов'язків, передбачених нормами права. Суспільні відносини в процесі безпосереднього здійснення готівкових і безготівкових розрахунків регулюють норми інших галузей права (насамперед – цивільного права). Враховуючи загальноновизнаний у фінансово-правовій науці комплексний характер банківського права, норми Цивільного кодексу України і підзаконних актів НБУ про організацію грошового обігу можна одночасно розглядати на вторинному (комплексному) рівні правового регулювання як банківсько-правові норми, а відповідні відносини необхідно включати до предмета банківського права як підгалузі фінансового законодавства.

Виходячи з вищезазначеного, пропонуємо визначення грошової системи як системи врегульованих нормами фінансового права суспільних відносин, що складаються у сфері планування, організації і забезпечення здійснення готівкового й безготівкового грошового обігу на території України. При цьому, як і будь-яка впорядкована система, грошова система є сукупністю таких підсистем (систем нижчого порядку): системи грошового обігу України; системи розрахунко-

вих правовідносин; системи учасників розрахункових правовідносин (системи фінансових посередників – розрахункових агентів) і нормативно-правової бази готівкових і безготівкових розрахунків.

Список використаної літератури

1. Воронова Л. К. Фінансове право України: підручник / Л. К. Воронова. – Київ : Прецедент: Моя книга, 2006. – 448 с.
2. Годме П. М. Фінансове право / П. М. Годме. – Москва : Прогресс, 1978. – 320 с.
3. Карасева М. В. Доклад на конференции посвященной 10-летию кафедры финансового права МГЮА / М. В. Карасева // Тезисы докладов Международной конференции, посвященной 10-летию кафедры финансового права МГЮА – Москва : Профобразование, 2004. – С. 125–127.
4. Лебедев В. А. Фінансове право. – Т. 1. / В. А. Лебедев. – Вып. 1. – Санкт-Петербург, 1882. – 190 с.
5. Орлова Л. А. Денежное хозяйство России и проблемы его модернизации / Л. А. Орлова // Национальное хозяйство. / . – 1999. – № 2. – С. 22–25.
6. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс : підручник / О. П. Орлюк. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.
7. Ренуар Ж. Техника банковского дела / Ж. Ренуар. – Москва : Универс, 1994. – 230 с.
8. Воронова Л. К. Советское финансовое право : учебник / Под ред. Л. К. Вороновой, Н. И. Химичевой. – Москва : Юридическая литература, 1987. – 460 с.
9. Химичева Н. И. Фінансове право: учебник / Н. И. Химичева – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Юристъ, 1999. – 390 с.
10. Грачева Е. Ю. Фінансове право : учеб. пособ. / Е. Ю. Грачева, Э. Д. Соколова. – Москва : Юрист, 2002. – 384 с.
11. Воронова Л. К. Фінансове право : підручник / Л. К. Воронова, Є. О. Алісов. – Харків : Консум, 1998. – 496 с.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2015.

Яськів Б. А. Роль и место безналичных расчётов в системе денежного оборота

В статье исследуется понятие “денежный оборот” и его виды, особенности функционирования платежной системы, разработки денежно-кредитной политики, роль и функции Национального банка Украины в обеспечении стабильности национальной валюты и регулировании безналичных расчетов, а также объема денежной массы, представлено собственное определение денежной системы.

Ключевые слова: денежный оборот, перевод, деньги, финансовая деятельность, платежная система, безналичные расчеты, банкноты, монеты.

Yas'kiv B. The Role and Place of Non Cash Settlements in System of Turnover

The author analyzes in the article the evolution of looks to development of turnover, concept of turnover and its kinds in modern terms, features of functioning of the payment system, its concept and structure, features of development of monetary policy, role and functions of the Ukraine's National bank in providing of national currency stability and regulation of non-cash settlements, and also to the volume of money amount, also gives own determination of the money system. The author considers a normatively-legal basis of turnover in Ukraine. The author says that the modern financially-legal science considers a turnover as an important element of the money or pay system of the state.

Effective development of economy of country is in a great deal determined by the state of turnover, stable functioning of the money system. The turnover pierces by itself all financial system. There is realization of calculations in two forms in the process of functioning of pay: as available turnover and cashless turnover. The author set that cashless turnover consisted in writing of certain money sum from the account of one subject in credit organization and put of her on the account of other subject in the same or other credit organization or in other form at that available money signs as medium of exchange are absent. It is set that public relations that is guarded by the state must belong to the article of financial law in the field of organization and providing of effective realization of available and cashless turnover, that formed in the process of functioning of the money system of Ukraine, that are socially meaningful connection of subjects by means of rights and duties foreseen by the law norms. The money system as system of well-regulated is by the norms of financial law for public relations, that is folded in the field of planning, organization and providing of realization of available and cashless turnover on territory of Ukraine.

Key words: *turnover, translation, money, financial activity, payment system, non-cash settlements, paper currencies, chinks.*